

3 Eerder onderzoek naar sociaal-culturele afstand

Willem Huijnk, Mieke Maliepaard en Mérove Gijsberts

3.1 Het beeld uit de literatuur

Er is al het nodige onderzoek naar de sociaal-culturele positie van migranten in Nederland gedaan (bv. Dagevos 2001; Gijsberts en Dagevos 2007; Huijnk en Dagevos 2012; Vervoort 2011). De bevindingen zijn divers; tussen en binnen groepen zijn de verschillen groot. Het beeld is bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders doorgaans anders dan bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders. Uit een surveyonderzoek van enkele jaren geleden kwam naar voren dat Marokkaanse en vooral Turkse Nederlanders vaak met de eigen groep omgaan en in vergelijking met Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders minder contacten met autochtone vrienden en kennissen hebben (Huijnk en Dagevos 2012). Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders hebben vaak een gemengde vriendenkring. Ook een gemengde relatie komt bij deze groepen betrekkelijk veel voor (CBS 2014). Uit dit eerdere onderzoek bleek ook dat relatief weinig personen van Turkse origine zich Nederlander voelen; ze voelen zich overwegend Turks. Ook onder de Marokkaanse Nederlanders bleek de gerichtheid op de eigen groep groot, maar meer dan personen van Turkse afkomst identificeren zij zich wel als Nederlander. Autochtone Nederlanders en personen van Turkse en Marokkaanse afkomst blijken ook verder van elkaar af te staan voor wat betreft opvattingen over bijvoorbeeld genderrollen of homoseksualiteit. Onderzoek bij migrantenscholieren laat zien dat ongeveer een vijfde van de Turkse en Marokkaanse scholieren vindt dat hij of zij geen deel uitmaakt van de Nederlandse cultuur (zie bijlage B3.1 op www.scp.nl). Bij de Surinaamse en Antilliaanse scholieren is dit een op de tien. Een aanzienlijk deel van de migrantenscholieren voelt zich geen Nederlander; dit varieert van een kwart bij de Surinaamse Nederlanders tot bijna de helft van de Marokkaans-Nederlandse scholieren. De verschillende groepen zijn elkaar sinds begin deze eeuw sociaal-cultureel niet genaderd. Zo zijn de vrijetijdscontacten tussen de grootste vier migrantengroepen en autochtone Nederlanders niet toegenomen; de bevindingen wijzen eerder op een neerwaartse tendens. Het aandeel migranten van Turkse en Marokkaanse afkomst dat zich overwegend tot de herkomstgroep rekent, is ongeveer gelijk gebleven (Huijnk en Dagevos 2012).

Kader 3.1 Een korte achtergrondschets van de vier grote migrantengroepen

Ongeveer twee derde van de niet-westerse migranten en hun nakomelingen behoort tot een van de vier grote herkomstgroepen. De grootste groep wordt gevormd door Turkse Nederlanders (397.000), gevolgd door Marokkaanse (381.000) en Surinaamse (349.000) Nederlanders. Aanzienlijk kleiner is de groep Antilliaanse Nederlanders (149.000)¹ (CBS statline).

De migratie uit Turkije en Marokko kwam in de jaren zestig op gang, toen ‘gastarbeiders’ naar Nederland werden gehaald om te komen werken. In de jaren zeventig werd het recht op gezinshereniging ingevoerd en tot begin jaren tachtig lieten veel Turkse en Marokkaanse arbeidsmigranten hun vrouw en kinderen overkomen. In de jaren tachtig verschoof het zwaartepunt van gezins-hereniging naar gezinsvorming: een nieuwe partner komt vanuit het herkomstland naar Nederland. Sinds begin deze eeuw komt dat steeds minder voor, mede door wetgeving die het moeilijker maakt om een partner uit het herkomstland te laten overkomen. De groei van het aantal Turkse en Marokkaanse Nederlanders komt sindsdien hoofdzakelijk door de aanwas van de tweede generatie.

Sinds de koloniale tijd is er altijd migratie tussen Nederland en Suriname geweest. De grote migratiestroom kwam pas goed op gang in de jaren zeventig, vooral toen Suriname in 1975 onafhankelijk werd. In 1979 vond een tweede immigratiepiek plaats, net voordat het vrije migratieverkeer tussen Nederland en Suriname werd beëindigd. Sinds begin deze eeuw is de immigratie gestaag afgenomen. Het migratiesaldo is in 2014 negatief: er zijn meer Nederlanders naar Suriname gemigreerd dan andersom. Toch neemt de omvang van de Surinaamse groep toe, vanwege de groeiende omvang van de tweede generatie. De grootste twee groepen binnen de Surinaamse gemeenschap zijn van Hindostaanse en creoolse herkomst. Kleinere Surinaamse groepen worden gevormd door onder andere Javanen en Chinezen.

De Nederlandse Antillen werden gevormd door zes eilanden (Aruba, Bonaire, Curaçao, Saba, Sint-Eustatius en Sint-Maarten) en maakten deel uit van het koninkrijk der Nederlanden.² In de jaren zestig was er (tijdelijk) arbeidsmigratie vanuit de Antillen, vanwege de slechte economische situatie. Daarna was tot de jaren tachtig studie de belangrijkste reden om naar Nederland te komen. Eind jaren negentig ontstond een tweede grote migratiegolf van vooral kansarme jongeren. Sinds 2010 bestaan de Nederlandse Antillen staatkundig niet meer. Toch spreken we in deze studie over Antilliaanse Nederlanders om personen aan te duiden van wie de herkomst op een van de zes genoemde eilanden ligt.

Dit hoofdstuk richt de aandacht op de factoren die ertoe kunnen bijdragen dat individuen op sociaal-culturele afstand van de ontvangende samenleving (blijven) staan. We zetten de onderzoeksliteratuur op een rij. We bespreken theoretische verklaringen voor sociaal-culturele afstand van migrantengroepen die in de (internationale) migratieliteratuur naar voren zijn gebracht. Ook gaan we in op empirische bevindingen uit eerder onderzoek voor wat betreft de grootste vier niet-westerse groepen: Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders. In kader 3.1 schetsen we kort de achtergrond van deze migrantengroepen. Het meeste eerdere onderzoek richt zich als het om sociaal-culturele kwesties gaat vooral op de Turks- en Marokkaans-Nederlandse groep. In de bespreking van de literatuur ligt de focus dan ook op deze twee groepen.

In het tweede deel van dit hoofdstuk richten we de aandacht op mogelijke consequenties van sociaal-culturele afstand. We gaan dieper in op de relatie tussen sociaal-culturele

afstand en gezondheid en welbevinden, beeldvorming, sociaal vertrouwen, politieke betrokkenheid en deviant gedrag. Ook dit doen we aan de hand van de onderzoeksliteratuur.

Een belangrijke kanttekening bij dit hoofdstuk is dat oorzaken en gevolgen van afstand nauw verweven kunnen zijn. Voor 'harde' uitspraken over een causale relatie is longitudinaal onderzoek noodzakelijk. Vaak is er een wederkerige relatie tussen een bepaalde verklaring en sociaal-culturele afstand. De rollen zijn dan deels omgedraaid; een verklarende factor voor sociaal-culturele afstand wordt tegelijkertijd beïnvloed door diezelfde afstand. Een migrant die geen werk heeft, kan bijvoorbeeld op sociaal-culturele afstand van de Nederlandse samenleving komen te staan door de beperkte mogelijkheden om in contact te komen met autochtonen. Andersom kan sociaal-culturele afstand het moeilijker maken om een (goede) baan te vinden. De toegang tot nuttige sociale netwerken kan dan zijn afgesloten of bepaalde culturele competenties en vaardigheden die nodig zijn om succesvol te solliciteren kunnen ontbreken of achterblijven.

3.2 Beïnvloedende factoren voor sociaal-culturele afstand

In eerder onderzoek worden de dimensies van afstand die we in dit rapport onderscheiden (sociale, emotionele en culturele dimensie) vaak afzonderlijk onderzocht. Er ontbreekt een overkoepelend verklaringsmodel voor (onze definitie van) afstand.

Voor het begrijpen van sociale afstand wordt vaak uit het theoretisch model van preferenties, mogelijkheden en derde partijen geput (bv. Kalmijn 1998). De *preferentie* of voorkeur voor sociaal contact is sterk ingegeven door het principe van gelijkendheid (*similarity*); mensen hebben de voorkeur om in hun sociale omgeving om te gaan met kennissen, vrienden en partners die op hen lijken wat betreft kenmerken zoals etniciteit, religie en opleiding (McPherson et al. 2001; Wimmer en Lewis 2010). De *mogelijkheden* voor contact verwijzen naar de Gelegenheidsstructuur en vaardigheden om tot contact te komen. Het betreft bijvoorbeeld de aanwezigheid van leden van de eigen en andere herkomstgroepen in de buurt, op school of op het werk, of de beheersing van de taal van het bestemmingsland (Blau 1977; Hwang et al. 1997; Martinovic 2010). Ten slotte zegt dit model dat mensen hun gedrag en houdingen (deels) aan hun directe sociale context conformeren (*derde partijen*). Theorieën ter verklaring van de mate van emotionele afstand tot de ontvangende samenleving gaan uit van blootstelling en ontvankelijkheid. Blootstelling aan de Nederlandse samenleving kan het gevoel versterken erbij te behoren door een grotere vertrouwdheid met de samenleving en haar gewoonten (De Vroome et al. 2014). Factoren die de blootstelling vergroten, zoals contacten met autochtonen, kunnen de emotionele band versterken (bv. Hochman en Davidov 2014; Sabatier 2008; Tolsma et al. 2012; De Vroome et al. 2014). Ontvankelijkheid heeft te maken met de signalen die de 'ontvangende samenleving' aan migranten afgeeft. Hoort iemand er wel of niet bij? Negatieve ervaringen kunnen demotiverend werken, waardoor migranten er niet (langer) bij willen horen. Een ander belangrijk aspect is de mate waarin migranten succes of juist falen ervaren. Succes – bijvoorbeeld op de arbeidsmarkt – draagt bij aan het gevoel te worden gewaardeerd en vergroot de mate

van vereenzelviging met de samenleving (De Vroome et al. 2014). Overigens geldt ook voor autochtonen dat het gevoel er niet bij te horen ertoe kan leiden dat men zich losmaakt van of afsluit voor de samenleving (Heat en Roberts 2006).

De thema's culturele afstand en culturele veranderingen in een migratiecontext staan centraal in acculturatietheorieën (bv. Berry 1997; Phinney et al. 2001; Ward 1996). Redfield et al. (1936) stelden dat acculturatieprocessen plaatsvinden wanneer groepen met verschillende culturen met elkaar in contact komen. Als gevolg hiervan vinden er veranderingen in culturele opvattingen en gebruiken van beide groepen plaats. Acculturatieprocessen werken twee kanten op, al is de invloed van de meerderheidsgroep op specifieke migrantengroepen meestal groter dan andersom. Ook is de mate van acculturatie sterker bij migrantengroepen die veel gelijkheid met de ontvangende samenleving vertonen, bijvoorbeeld wat betreft religie, taal en/of politieke systeem (Berry 1997; Gordon 1964). Culturele veranderingen worden dus verondersteld onder meer het resultaat te zijn van contact tussen groepen (Berry 1997). Dit contact kan direct zijn, maar ook meer indirect, bijvoorbeeld via de media. De blootstelling aan andere culturen alleen is echter niet voldoende voor het verkleinen van de culturele afstand; iemand moet er ook ontvankelijk voor zijn. Die ontvankelijkheid hangt af van de culturele en migratieachtergrond van migrantengroepen, en van ervaringen in de ontvangende samenleving. Het in contact komen met elkaar kan tot sociale beïnvloeding leiden, maar de aard of inhoud van de interactie bepaalt of en hoe de culturele integratie plaatsvindt. Positieve interacties zorgen ervoor dat men meer openstaat om bepaalde gedachten of waarden over te nemen. Andersom is de motivatie en bereidheid om zich aan te passen beperkter in een negatief maatschappelijk klimaat (Alba en Nee 2003). Een negatieve of vijandige omgeving maakt migranten minder ontvankelijk voor culturele aanpassing en vergroot de behoefte aan etnisch-cultureel behoud. Negatieve ervaringen, zoals discriminatie, kunnen ertoe leiden dat migranten zich van de ontvangende samenleving afkeren (Alba en Nee 2003; Branscombe et al. 1999).

Deze drie theoretische benaderingen zullen we in deze paragraaf als uitgangspunt nemen bij de bespreking van de literatuur over sociaal-culturele afstand. Hierbij kijken we naar (1) individuele factoren, (2) processen binnen etnische groepen, en (3) samenlevingsfactoren.

3.2.1 Individuele factoren

Er is veel onderzoek naar de invloed van individuele kenmerken op processen van sociaal-culturele integratie gedaan. In deze paragraaf vatten we een en ander kort samen. De focus ligt op invloeden van migratiespecifieke kenmerken (zoals verblijfsduur en migratiegeneratie), sociaal-economische kenmerken, de rol van taal en de invloed van het geloof.

Migratiespecifieke kenmerken

In de migratieliteratuur wordt vaak aangenomen dat een langere blootstelling aan de ontvangende samenleving een kleinere sociaal-culturele afstand tot gevolg heeft (Alba en Nee 1997). Dit betekent dat een langere verblijfsduur, op jongere leeftijd migreren en de opvolging van generaties worden verondersteld samen te gaan met een minder grote sociaal-culturele afstand ten opzichte van het bestemmingsland. Inderdaad zijn er studies die laten

zien dat mensen die langer in het bestemmingsland wonen, op jongere leeftijd zijn gemigreerd of in het bestemmingsland zijn geboren (tweede en derde generatie) over het algemeen meer sociale contacten onderhouden, zich sterker emotioneel verbonden voelen en in sterkere mate cultureel geïntegreerd zijn in het bestemmingsland (Diehl en Schnell 2006; Maliepaard et al. 2010; Van Ours en Veenman 2003; De Vroome et al. 2014). Daarnaast hangen verblijfsduur en het opeenvolgen van generaties samen met processen van structurele integratie, die op hun beurt weer van invloed zijn op de sociaal-culturele posities van migranten (zie volgende paragraaf).

Voor de grootste vier migrantengroepen geldt dat inmiddels meer dan de helft in Nederland geboren is. Grote delen van de eerste generatie wonen al langere tijd in Nederland. Het is te verwachten dat de tweede (en derde) generatie, en degenen die al langer in Nederland zijn gemiddeld genomen op kleinere afstand van de samenleving staan. Blootstelling aan de Nederlandse samenleving leidt niet bij iedere migrant (en niet bij iedereen even snel) tot het afnemen van sociaal-culturele afstand. Blootstelling kan bijvoorbeeld negatief van aard zijn. In dat geval zal de afstand mogelijk zelfs groter worden. Voor sommige migranten geldt dat ze in hun dagelijks leven nauwelijks aan de Nederlandse samenleving worden blootgesteld. In dat geval zal een langere verblijfsduur ook niet samengaan met het afnemen van afstand. Dit geldt bijvoorbeeld voor een gedeelte van de eerste generatie Turkse en Marokkaanse Nederlanders die de Nederlandse taal niet goed beheersen en niet (meer) actief zijn op de arbeidsmarkt. Gemiddeld genomen is deze groep hoofdzakelijk gericht op de etnische gemeenschap (Huijnk en Dagevos 2012).

Naast de verblijfsduur kan ook de reden van migratie van invloed zijn op de sociaal-culturele afstand (Berry 1997). De motivatie om zich aan te passen is bij migranten die bewust voor de 'nieuwe' samenleving hebben gekozen, groter dan voor migranten voor wie dat een minder bewuste keuze was. Ook kan de gerichtheid op de ontvangende samenleving beperkter zijn wanneer de migratie tijdelijk van aard is (bv. studiemigranten).

Sociaal-economische kenmerken

Participatie in de samenleving – in termen van werk en opleiding – is een belangrijke voorwaarde voor blootstelling en contact. Structurele en sociaal-culturele integratie gaan namelijk vaak hand in hand. De toegang tot werk en een opleiding biedt de gelegenheid om in contact te komen met autochtonen (Martinovic et al. 2009) en de taal en gewoonten te leren (Van Tubergen en Kalmijn 2009). Ook schept het voorwaarden om een band met de ontvangende samenleving op te bouwen (Verkuyten en Martinovic 2012; De Vroome et al. 2014). Tijdens de studie en op het werk ontmoeten migranten vaak autochtonen. Ook creëert betaald werk de financiële voorwaarden om in het maatschappelijk leven te participeren, zoals het bezoeken van verenigingen of het ontplooiën van vrijetijdsactiviteiten.

Participatie op de arbeidsmarkt kan bovendien de ontvankelijkheid of motivatie om de sociaal-culturele afstand te overbruggen vergroten. De bevestiging dat je wordt gewaardeerd vanwege je bijdrage kan een positieve houding tegenover de samenleving stimule-

ren (Hagendoorn et al. 2003). Werkloosheid en een zwakke arbeidsmarktpositie daarentegen kunnen migranten meer buiten de samenleving plaatsen en hun motivatie om zich aan te passen ondermijnen (Hagendoorn et al. 2003; Heath en Roberts 2006). Ze krijgen het gevoel er niet bij te horen, voelen zich weinig verbonden met de ontvangende samenleving en zijn weinig ontvankelijk voor de heersende normen en waarden (Heath en Roberts 2006; De Vroome et al. 2014). Uit onderzoek blijkt dat vooral migranten die niet willen of kunnen werken zich minder met Nederland identificeren, terwijl migranten met een hogere beroepsstatus zich juist meer Nederlands voelen (De Vroome et al. 2014). Onder de grootste vier migrantengroepen in Nederland is de werkloosheid relatief hoog (17% tot 21% in 2013), vergeleken met de autochtone bevolking (7% in 2013). Vooral de Marokkaanse tweede generatie en de Antilliaanse eerste generatie springen eruit: zij vertonen van alle groepen het hoogste aandeel werklozen (resp. 26% en 23%) (CBS 2014). In onderzoek wordt vaak gevonden dat hogeropgeleide migranten op kleinere sociaal-culturele afstand tot de ontvangende samenleving staan. Er zijn echter ook studies die het omgekeerde laten zien. Onderzoek naar de integratieparadox laat zien dat juist de hoogst-opgeleiden migranten (groeps)discriminatie ervaren, negatiever over autochtonen oordelen en zich door de ontvangende samenleving voelen afgewezen (Buijs et al. 2006; Gijsberts en Vervoort 2009; Kessler et al. 1999). Een hogere opleiding kan een grotere bewustwording van de mate van etnische ongelijkheid tot stand brengen. Ook kan sociaal-economische mobiliteit samengaan met meer negatieve ervaringen met de autochtone bevolking, bijvoorbeeld via de blootstelling aan discriminatie. Studies uit de Verenigde Staten lieten zien dat negatieve ervaringen voor een hogere mate van etnische identificatie onder hogeropgeleide zwarte Amerikanen zorgen, en ook voor meer ervaren discriminatie (Gay 2004; Hochschild 1995). Gezien het gemiddeld genomen veel hogere opleidingsniveau van migranten van de tweede generatie, vergeleken met die van de eerste, zal dit vooral in deze groep een rol spelen.

Taalbeheersing

Om kennis te nemen van de ontvangende samenleving en om met autochtonen in contact te komen, is het beheersen van een gemeenschappelijke taal een belangrijke voorwaarde. Door de taal te leren, raken migranten meer bekend met het reilen en zeilen in de ontvangende samenleving. Dit vergemakkelijkt de identificatie met deze samenleving (Esser 2004). Eerder onderzoek liet zien dat een slechtere beheersing van de ‘bestemmingstaal’ samenhangt met meer sociale afstand (Martinovic et al. 2009) en met minder identificatie met het land van bestemming (Phinney et al. 2001; Remennick 2004; Verkuyten en Martinovic 2012; Vervoort 2011). Vooral bij de (oudere) eerste generatie migranten uit Turkije en Marokko is taalbeheersing een probleem: 33% van de Turkse en 24% van de Marokkaanse migranten van de eerste generatie heeft moeite met Nederlands spreken. Voor Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders geldt dat vrijwel niemand daar moeite mee heeft (Huijnk en Dagevos 2012). Dit is logisch: het Nederlands is de officiële taal in Suriname en de (voormalig) Nederlandse Antillen.

Religie

Wanneer een migrantenreligie overeenstemt met (of lijkt op) de meest voorkomende levensbeschouwing binnen de ontvangende samenleving, wordt religie gezien als een factor die het aanpassingsproces kan faciliteren (Foner en Alba 2008). Religie lijkt bijvoorbeeld voor christelijke migranten in de (christelijke) Verenigde Staten de integratie te bevorderen (Connor en König 2013). Dit is anders wanneer een migrantenreligie ver(der) van de ontvangende samenleving af staat. In Nederland is dit vooral het geval voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders, van wie de overgrote meerderheid (resp. 95% en 98%) islamitisch is, en in veel mindere mate voor Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders, van wie ongeveer een derde zich niet tot een geloof rekent. Van de Antilliaanse Nederlanders rekent het grootste deel (61%) zich tot het christendom. De Surinaamse groep is religieus zeer divers, met 35% christenen, 21% hindoes en 9% moslims (Huijnk en Dagevos 2012). Religieuze verschillen tussen groepen gaan vaak met culturele verschillen gepaard, die weer van invloed op wederzijdse contacten en processen van identificatie kunnen zijn. Hoe hechter de vorm van contact, des te groter is de invloed van religie. Dit geldt vooral voor interetnische (of interreligieuze) huwelijken (McPherson et al. 2001). Deze invloed is deels intrinsiek – veel mensen hebben de voorkeur om met iemand met dezelfde religieuze achtergrond te trouwen – maar deels ook extern bepaald: de religieuze gemeenschap kan een huwelijk met iemand van buiten de religieuze groep afkeuren of zelfs verbieden. Vooral voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders geldt dat trouwen met iemand buiten de religieuze groep vaak niet als reële optie wordt gezien (Sterckx et al. 2013). Minder dan 10% van de huwelijken van Turkse en Marokkaanse Nederlanders die elk jaar worden gesloten, is met een autochtone Nederlander (CBS 2014). Huwelijken met iemand van een andere etnische groep komen zowel bij Surinaamse als bij Antilliaanse Nederlanders relatief vaker voor; bij deze groepen staat slechts een heel klein deel afwijzend tegenover gemengde huwelijken (Huijnk en Dagevos 2012).

Ook bij het ontwikkelen van vriendschappelijke sociale contacten speelt religie een rol, al is het in mindere mate. Hoe religieuzer migranten zijn, hoe meer ze hun sociale contacten binnen de etnisch(-religieuze) groep vinden (Maliëpaard en Phalet 2012; Van Tubergen 2007). Religieuze afstand kan ook identificatieprocessen belemmeren, vooral wanneer religieuze waarden (sterk) afwijken van de waarden van de ontvangende samenleving (Verkuyten en Yildiz 2007). Zo kunnen er botsingen rondom waarden over seksuele gelijkheid, tolerantie en de vrijheid van meningsuiting zijn (Verkuyten en Martinovic 2012). Uit eerder onderzoek onder moslims van Turkse en Marokkaanse herkomst kwam naar voren dat een sterkere identificatie als moslim samengaat met een relatief sterkere identificatie als Turks/Marokkaans en minder als Nederlands (Maliëpaard en Gijsberts 2012).

3.2.2 De rol van de etnische herkomstgroep

Diverse processen binnen de etnische herkomstgroep zijn van belang voor de sociaal-culturele afstand tot de ontvangende samenleving. De etnische gemeenschap (bv. familie, buurtgenoten, religieuze leiders) kan van invloed zijn op het al dan niet aangaan van relaties met de autochtone bevolking. Vooral wanneer het hechte sociale relaties betreft, zoals

een huwelijk, kunnen sterke groepsnormen dit tegengaan. Deze normen worden bijvoorbeeld door middel van socialisatie overgedragen van ouders op kinderen (en zo geïnternaliseerd), maar normen kunnen ook door middel van sociale druk worden afgedwongen. Migranten kunnen worstelen met het combineren van gevoelens van betrokkenheid bij de eigen etnische gemeenschap en het land van vestiging, maar deze gevoelens kunnen ook goed samengaan. De etnische herkomstgroep kan ten slotte ook een rol spelen in de mate van culturele aanpassing (Wimmer en Soehl 2014). Een hechte inbedding in de eigen groep vergroot de kans dat culturele kenmerken van de herkomstgroep behouden blijven, vooral als dit samengaat met normatieve druk om de eigen cultuur te behouden en om niet te assimileren (Berry 2001; Horenczyk 1997).

We gaan in deze paragraaf dieper in op hoe ‘etnische’ beïnvloeding kan plaatsvinden. We kijken hierbij naar de invloed van groepsgenoten in Nederland, etnische organisaties, eigen regelgeving, het land van herkomst en (social) media. De Nederlandse onderzoeksliteratuur beperkt zich met betrekking tot deze thema’s voornamelijk tot de Marokkaans- en Turks-Nederlandse groep. Daar zal deze paragraaf zich daarom ook voornamelijk toe beperken.

Invloed van groepsgenoten

Een groep kan druk uitoefenen om ervoor te zorgen dat leden zich aan de groepsnormen conformeren. Sociale identificatie met de groep en conformisme hangen sterk samen: personen die zich sterker met een groep vereenzelvigen, vinden het belangrijker dat groepsleden zich op eenzelfde wijze gedragen (Hagedoorn en Sniderman 2004). Conformisme komt in alle samenlevingen voor, maar speelt sterker binnen collectivistisch georiënteerde culturen die door samenwerking en onderlinge afhankelijkheid worden gekenmerkt (Kim en Markus 1999). De druk tot conformisme kan worden versterkt wanneer men in een omgeving woont waarin andere culturele normen dominant zijn. In groepen waarin een sterke sociale controle heerst, worden normen effectiever doorgegeven, omdat ze bijvoorbeeld niet alleen in het gezin, maar ook daarbuiten worden gedeeld en gesanctioneerd (Coleman 1994). Hoe geslotener de groep, des te helderder zijn groeps grenzen (wie hoort erbij, wie hoort er niet bij) en gedragsregels. Als gevolg hiervan kan afwijkend gedrag effectief worden afgestraft. Mensen in de gemeenschap kunnen dat doen door degene die het gedrag vertoont of diens familie daarop aan te spreken (Staring et al. 2014). Dit kan ook indirect gebeuren, bijvoorbeeld via roddelen (Van Kerckem et al. 2013; De Vries 1995). Groepsnormen kunnen betrekking op verschillende onderwerpen hebben, zoals kledingvoorschriften, genderrollen of relatievorming. De keuze voor een huwelijkspartner kan bijvoorbeeld in meer of mindere mate door de directe sociale omgeving worden opgelegd.³ Vaak wordt dit gelegitimeerd met een beroep op religieuze voorschriften (De Koning en Bartels 2005: 61). In de empirische literatuur over sociale controle springt vooral de Turks-Nederlandse gemeenschap in het oog. Meer dan bij andere etnische groepen is binnen deze gemeenschap sprake van een sterke interne sociale cohesie. Dit uit zich op verschillende manieren.

Allereerst is er een sterk maatschappelijk middenveld: veel Turkse organisaties en etnisch ondernemerschap. Ten tweede lijkt er een hoge mate van sociale controle binnen de etnische groep te zijn (Staring et al. 2014). Turkse Nederlanders zijn ingebed in netwerken die onderling verbonden zijn en waarbinnen veel mensen elkaar kennen. Een van de gevolgen van de grote sociale cohesie is een hoge mate van sociale controle (Van Kerckem et al. 2013). Een ander gevolg is dat in de Turkse gemeenschap de overdracht van waarden (bv. op het terrein van religie en cultuur) van ouders op kinderen succesvoller is dan bij andere groepen (Maliapaard en Lubbers 2012; Phalet en Schönflug 2001). Doordat waarden beter aan volgende generaties worden doorgegeven, ‘vernederlandsen’ kinderen minder snel, en worden Turkse normen en waarden in stand gehouden. Voor de tweede generatie blijft de Turkse identiteit daardoor sterk verbonden met Turkse gebruiken en gewoonten, waarden, en sociale contacten met andere Turkse Nederlanders. Overigens betekent deze gerichtheid naar binnen niet dat men per definitie afwijzend tegenover de buitenwereld staat; beide oriëntaties kunnen tegelijkertijd bestaan (zoals we in hoofdstuk 2 hebben betoogd).

Het is van belang op te merken dat de Turks-Nederlandse gemeenschap intern zeer divers is, in religieus, etnische en politiek opzicht. In hoofdstuk 7 van deze studie gaan we hier uitgebreid op in.

De Marokkaans-Nederlandse gemeenschap lijkt zich van de Turks-Nederlandse te onderscheiden door een wat lagere mate van sociale cohesie. Veel onderzoek onder Marokkaanse Nederlanders waarbij dit thema aan bod komt, richt zich op opvoeding, vaak in relatie tot probleemgedrag. Uit dit onderzoek kan worden opgemaakt dat de regulering van kinderen en jongeren door ouders zich vooral binnenshuis afspeelt, terwijl daarbuiten de controle laag is (zie o.a. Pels en Haan 2003).⁴ Dit geldt overigens vooral voor de jongens. Dit in tegenstelling tot de Turks-Nederlandse gemeenschap, waar ook buitenshuis een vrij grote mate van controle op jongeren lijkt te zijn (Staring et al. 2014). De lagere sociale controle gaat ook gepaard met een grotere keuzevrijheid; waarden worden minder sterk doorgegeven dan in de Turkse groep (Maliapaard en Lubbers 2012; Phalet en Schönflug 2001). Marokkaanse Nederlanders worden soms afgeschilderd als ‘individualisten’ in vergelijking tot de meer ‘collectivistische’ Turkse Nederlanders (Crul en Doornik 2003).

De invloed van etnische organisaties

Het oprichten van etnische organisaties is kenmerkend voor migranten overal op de wereld (Moya 2005). Migrantenorganisaties kunnen heel verschillend zijn van aard, bijvoorbeeld wat betreft achtergrond, rechtsvorm, doelstellingen, doelgroepen en schaal. Ze kunnen bijvoorbeeld primair gericht zijn op een bepaald thema (zoals religie, politiek of recreatie) of op specifieke doelgroepen (zoals jongeren, vrouwen of een etnische subgroep).

De uitkomsten van onderzoek naar de invloed van organisaties en netwerken van migranten op het integratieproces zijn allerm minst eenduidig (zie ook Vellenga en Wiegers 2011). Etnische organisaties hebben zowel interne als externe functies. Bij interne functies gaat het om de constructie en instandhouding van een collectieve, etnische identiteit (*bonding*),

externe functies hebben betrekking op de rol van zelforganisaties bij de integratie van hun achterban in de bredere samenleving (*bridging*) (vgl. Schrover en Vermeulen 2004). Etnische organisaties waaraan een *bonding*-functie wordt toegekend, vervullen primair een interne of samenbindende functie ten behoeve van hun achterban en bieden op deze manier ondersteuning, vertrouwdschap en geborgenheid. Dit zou tot een sterkere oriëntatie op het land van herkomst kunnen leiden, maar dat hoeft niet per se. Zelforganisaties met een *bridging*-functie hebben een voornamelijk externe of overbruggende functie doordat ze belangenbehartiging en integratie van de eigen gemeenschap centraal stellen (Rijkschroeff en Duyvendak 2004). Zelforganisaties kunnen hun interne doelen bereiken en tegelijkertijd aan de integratie van migranten in de bredere samenleving bijdragen, bijvoorbeeld doordat informatie via sociale netwerken aan de meer geïsoleerde leden van de achterban wordt doorgegeven. Etnische organisaties kunnen een communicatieve verbinding tussen bijvoorbeeld de (lokale) overheid en de achterban vormen. Migrantorganisaties vormen dan voor migranten juist een middel voor integratie en emancipatie via bijvoorbeeld opleidingen en kadervorming: ‘emancipatie in eigen kring’ (Fennema et al. 2001). Sterke organisatievorming kan daarnaast een dempend effect op processen van radicalisering hebben. Het relatief geringe aantal radicale moslims met een Turkse achtergrond wordt bijvoorbeeld toegewezen aan de hoge organisatiegraad.

Turkse Nederlanders zijn van alle migrantengroepen het sterkst georganiseerd (Dataset Migration Organisations). Niet alleen is er een veelheid aan Turkse organisaties, er is ook een hoge mate van contact tussen die organisaties (o.a. via federatievorming). Er was bovendien al in een vroeg stadium contact tussen Turkse organisaties en de Nederlandse overheid, waarbij de belangenbehartiging van Turkse Nederlanders op allerlei terreinen centraal stond (Van Heelsum 2004; Lucassen en Penninx 2009). Ook binnen bredere organen, zoals het Contactorgaan Moslim en Overheid, spelen Turkse Nederlanders een belangrijke rol (Sunier en Landman 2014). In tegenstelling tot veel andere etnische groepen is er binnen de Turkse gemeenschap een hoge mate van centralisatie in de organisatievorming en zijn er relatief sterke banden met het land van herkomst via deze organisaties. Verreweg de meeste Turkse organisaties zijn actief op religieus gebied. Er zijn in Nederland volgens de meest recente schatting 242 Turkse moskeeën, waarvan veruit de meesten onder drie grote organisaties vallen: Diyanet/İSN (143 moskeeën), Milli Görüs (34 moskeeën), en Stichting Islamitisch Centrum Nederland (SICN), de Nederlandse tak van de Suleymanlı-beweging (41 moskeeën) (Van Oudenhoven et al. 2008; Sunier en Landman 2014). Gezien het frequente moskeebezoek van Turkse Nederlanders (42% bezocht in 2011 de moskee iedere week; Maliepaard en Gijsberts 2012) hebben de moskeeën een groot bereik en de organisaties erachter een potentieel grote invloedssfeer. Dit heeft er recent toe geleid dat er vanuit de overheid vragen zijn gesteld naar de mate van ‘paralleliteit’ in de Turkse gemeenschap (ten opzichte van de Nederlandse samenleving) die via deze religieuze organisaties zou worden gecreëerd (TK 2013). In 2014 is naar aanleiding hiervan een omvangrijke literatuurstudie verschenen over de rol van Turkse religieuze organisaties in Nederland (Sunier en Landman 2014). De auteurs onderzoeken de drie hiervoor genoemde organisaties en daarnaast de Gülen-beweging.

De organisatie met het hoogst aantal moskeeën is ISN, de Nederlandse tak van Diyanet (het directoraat van godsdienstzaken), dat rechtstreeks onder de Turkse premier valt. Diyanet wordt gefinancierd door de Turkse overheid en legt verantwoording af aan de Turkse minister van Algemene Zaken. Diyanet is de werkgever van alle imams (in Turkije en daarbuiten) en faciliteert hun religieuze opleiding. Diyanet leverde lange tijd ook de inhoud van de vrijdagspreek aan (Sunier en Landman 2014). In Nederland beheert ISN moskeegebouwen, levert imams en houdt toezicht op moskeebesturen. Het voorzitterschap van ISN wordt bekleed door een attaché voor godsdienstzaken van de Turkse ambassade in Den Haag. De organisatie is zeer top down vanuit Turkije georganiseerd. Naast het bieden van religieuze diensten aan onderdanen in het buitenland wordt sterk belang gehecht aan het behouden en versterken van banden van Turkse Nederlanders met Turkije. Hiervoor worden onder andere cursussen aangeboden aan Turkse jeugd. Ook in de moskeeën zelf staat de Turkse islam, die sterk verbonden is met de Turkse staat, centraal. Diyanet maakt gebruik van in Turkije opgeleide imams die voor perioden van vier of vijf jaar naar Nederland komen en dus geen ervaring met de Nederlandse context hebben.

Op basis van een grootschalig literatuuronderzoek concluderen Sunier en Landman dat bij geen van de grote Turkse religieuze organisaties in Nederland sprake is van het actief belemmeren van integratie van Turkse Nederlanders. Al met al lijkt Diyanet van de bewegingen het meest op Turkije georiënteerd en wordt er relatief weinig geïnvesteerd in *bridging*-activiteiten voor leden. Ook SICN is erg naar binnen gericht en ontplooit weinig *bridging*-activiteiten. Milli Görüs en de Gülen beweging zijn daarentegen bewuster betrokken bij activiteiten die de integratie van Turken in Nederland moet bevorderen. Deze activiteiten zijn voor een groot deel op het verbeteren van de structurele integratie gericht, zoals het tegengaan van schooluitval of bevorderen van arbeidsmarktparticipatie. Daarnaast ontplooiën Milli Görüs en de Gülen beweging ook sociale *bridging*-activiteiten, vooral op het gebied van het bevorderen van de dialoog met andersgelovigen. Milli Görüs en de Gülen beweging vinden hun oorsprong in Turkije en richten zich op Turkse moslims. Ze zijn echter niet gelieerd aan de Turkse overheid. De *bridging*-activiteiten van deze organisaties worden door sommigen gezien als dekmantel voor wat zich ‘achter de voordeur’ afspeelt (Avci 2005). Vooral de internaten van de Gülen beweging worden daarom met argusogen bekeken. Sunier en Landman geven aan geen bewijs te zien voor verborgen doelen bij deze organisaties. De huidige minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (Lodewijk Asscher) constateerde in reactie hierop dat literatuuronderzoek onvoldoende helderheid verschaft en dat de organisaties niet transparant zijn. Vervolgonderzoek naar de rol van Turkse organisaties in de integratie van Turkse Nederlanders is daarom volgens hem noodzakelijk.

Hoewel het moeilijk is om op basis van literatuuronderzoek te bepalen wat de rol van deze organisaties is en welke ideeën er worden uitgedragen, is duidelijk dat Turkse religieuze organisaties vooral investeren in *bonding* gericht op Turkse Nederlanders en minder op de Nederlandse samenleving. Het doel van de organisaties is dan ook vooral religieuze diensten aan Turkse Nederlanders bieden. Het aangaan van sterke banden binnen de etnisch-religieuze kring hoeft geen belemmering voor integratie in de Nederlandse samenleving te

zijn. Tegelijkertijd laat eerder onderzoek zien dat Turkse moslims die vaker de moskee bezoeken veel sterkere bindingen met mensen uit de eigen etnische groep hebben en minder met autochtonen (Maliepaard en Phalet 2012). Het 'Turks zijn' en 'moslim zijn' blijkt ook in ander onderzoek sterk samen te hangen (Verkuyten en Martinovic 2012). De sterke verwevenheid van Turks zijn en moslim zijn betekent niet per definitie dat dit ook leidt tot een afwijzing van het Nederlander zijn. Er kan immers sprake van dualiteit in bindingen zijn.

Naast moskeeorganisaties zijn er nog een groot aantal andersoortige organisaties van Turkse signatuur, zoals sportclubs, belangenverenigingen en verenigingen gericht op specifieke doelgroepen (zoals ouderen, jongeren of vrouwen). Veel organisaties hebben in hun statuten als doel de integratie en/of emancipatie van Turken in Nederland opgenomen. Vaak wordt de nadruk sterk op het behoud van culturele en religieuze eigenheid gelegd, die samengaat met participatie in de Nederlandse samenleving (Lucassen en Penninx 2009). Het beeld zou kunnen ontstaan dat er een hoge mate van participatie in zelforganisaties onder Turkse Nederlanders is. Dit is echter niet het geval: als in algemene zin naar lidmaatschap in organisaties, vrijwilligerswerk en het 'donateur zijn' wordt gekeken, dan scoren Turkse Nederlanders veel lager dan autochtonen en bevinden ze zich op ongeveer gelijk niveau met Marokkaanse Nederlanders (Dekker en de Hart 2009).⁵ Maar wanneer ze actief zijn, dan is dit wel twee à drie keer zo vaak (in 44% van alle gevallen) binnen een organisatie met enkel leden uit de eigen etnische groep, in vergelijking met Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders.

Marokkaanse Nederlanders zijn relatief losjes georganiseerd (Van Amersfoort en Van Heelsum 2007). Er zijn verschillende organisaties op allerlei terreinen (geloof, sport, cultuur, taal), maar in 2004 waren dat er half zoveel als Turkse organisaties, terwijl de groepen in omvang niet zo veel verschillen (Van Heelsum 2004). Ook is er relatief beperkte federatievorming, waarbij verschillende organisaties in overkoepelende organen zijn vertegenwoordigd. Zo is er het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN), maar anders dan bijvoorbeeld de Turkse gemeenschap is dat geen koepelorganisatie waaronder andere Marokkaanse organisaties vallen (zie www.smn.nl).

Net als bij Turkse organisaties is het grootste aantal Marokkaanse organisaties religieus van aard. In tegenstelling tot de Turkse, zijn veel Marokkaanse moskeeën zelfstandig georganiseerd, dat wil zeggen dat ze niet onder een overkoepelende organisatie vallen. De Unie van Marokkaanse Moskeeorganisaties in Nederland (UMMON) vertegenwoordigt een deel van de Marokkaanse moskeeën in Nederland, maar doet dit in een zeer los verband. Het bouwen van nieuwe moskeeën of het werven van imams gebeurt vaak door moskeeën zelf. Door de minder sterke organisatiegraad in de Marokkaanse gemeenschap is de diversiteit tussen de Marokkaanse moskeeën misschien groter dan tussen Turkse moskeeën. De Marokkaanse overheid benoemde dit in het verleden als risico: ze stelt dat als Marokkaanse onderdanen in het buitenland de Marokkaanse koning als leider der gelovigen blijven zien en zich aan de 'Marokkaanse' vorm van de islam houden, er minder risico op radicalisering van moslimjongeren zal zijn (Van der Welle 2011). Er is echter weinig

bekend over het gedachtegoed dat in verschillende Marokkaanse moskeeën wordt uitgedragen.

De Surinaamse gemeenschap in Nederland wordt gekenmerkt door een hoge mate van etnische en religieuze diversiteit (zie eerder in dit hoofdstuk). Dit wordt weerspiegeld in de Surinaamse organisaties die in Nederland zijn opgericht. Vaak lopen deze langs etnische (en daarnaast religieuze) scheidslijnen. De meeste organisaties zijn Hindostaans, gevolgd door Creoolse en een kleine groep Javaanse en multi-etnische organisaties (Mügge 2011). De Creoolse en Hindostaanse Surinamers hadden ook lange tijd hun eigen koepelorganisaties, waardoor er organisatorisch gezien weinig formele banden tussen deze groepen bestonden (Van Heelsum en Voorthuysen 2002). Het Surinaams Inspraakorgaan (SIO) is een van de weinige organisaties die zich op de volledige groep Surinaamse Nederlanders richt en was als zodanig dan ook lange tijd lid van het (inmiddels ter ziele gegane) Landelijk Overleg Minderheden. Surinaamse organisaties in Nederland zijn vaak gericht op het verbeteren van de leefsituatie van Surinaamse Nederlanders en op het vergroten van het culturele aanbod. Het behoud van religie en cultuur speelt hierin een grote rol (Choenni 2014).

Van de grootste vier migrantengroepen participeren Antilliaanse Nederlanders het minst vaak in organisaties waarvan alle leden uit de eigen groep komen; dit geldt voor slechts 10% van de Antilliaanse Nederlanders (Dekker en De Hart 2009: 114). Antilliaanse Nederlanders participeren vaak in georganiseerde sociale verbanden die gemengd zijn (met een merendeel autochtone participanten). Dit wil niet zeggen dat er geen Antilliaanse organisaties zijn. Van oudsher de grootste organisatie was het Landelijk Inspraakorgaan Antillianen (later OCAN), als lid van het voormalige Landelijk Overleg Minderheden. Daarnaast zijn er verschillende organisaties die zich specifiek op bijvoorbeeld jongeren, studenten, of migranten van bepaalde eilanden richten. Met het vervallen van subsidiegelden werd het voor een deel van de bestaande Antilliaanse organisaties moeilijker om actief te blijven; er waren eind 2014 plannen voor een samenwerkingsverband, maar tot op heden is dit nog niet formeel gelanceerd. Er is vergeleken met de andere drie migrantengroepen zeer weinig onderzoek gedaan naar Antilliaanse organisaties en hoe ze zich tot elkaar en tot de Antillen verhouden. Het is dan ook moeilijk om hier uitspraken over te doen.

Beïnvloeding door het land van herkomst

Beïnvloeding kan ook plaatsvinden vanuit het land van herkomst. Dit kan informeel verlopen, door bijvoorbeeld contacten met familie en vrienden in het herkomstland, maar kan ook een formele component kennen. Sommige landen streven er bewust naar om gezag over 'hun' burgers in het buitenland te krijgen of te houden. De invloed vanuit de herkomstlanden kan sterk variëren van aard. Veel landen houden bindingen met hun expats, door hun de bijvoorbeeld de mogelijkheid te geven deel te nemen aan verkiezingen (Lafleur 2011). De invloed uit herkomstlanden kan ook indirect zijn, bijvoorbeeld door bepaalde etnisch-culturele activiteiten te promoten via subsidies of financiële bijdragen.

Overheden kunnen proberen om hun 'onderdanen' in andere landen te beïnvloeden, vooral wanneer een migrant nog over de nationaliteit van het land van herkomst beschikt. Wanneer migranten een dubbele nationaliteit bezitten, dienen zij zich soms (buiten hun eigen keuze om) formeel aan wetgeving die afwijkt van de Nederlandse wetgeving te houden. Voor Marokkaanse Nederlanders is het (vrijwel) onmogelijk om afstand te doen van hun Marokkaanse nationaliteit. Dit geldt ook voor de tweede en derde generatie. Omdat inmiddels ook vrouwen de Marokkaanse nationaliteit mogen doorgeven, groeit hierdoor het aantal Marokkaanse onderdanen in het buitenland gestaag (inmiddels zo'n 10% van de Marokkaanse bevolking). Concreet houdt dit in dat veel Marokkaanse Nederlanders een dubbele nationaliteit hebben. Via het staatsburgerschap heeft de Marokkaanse overheid dus indirect invloed op Marokkaanse Nederlanders. Het Marokkaans staatsburgerschap hoeft geen negatieve consequenties voor individuen te hebben. Toch kan het feit dat er geen individuele keuze is in sommige gevallen een belemmering zijn.

Bij geboorte moeten kinderen bijvoorbeeld worden ingeschreven bij de Nederlandse burgerlijke stand én het Marokkaans Consulaat. Hoewel het mogelijk is het kind níét bij het consulaat aan te geven, kan dit op lange termijn vervelende consequenties hebben: deze persoon heeft dan geen Marokkaans identiteitsbewijs, wat later problemen kan geven bij bijvoorbeeld het openen van een bankrekening in Marokko, het erven van Marokkaanse familieleden, en trouwen voor de Marokkaanse wet. Wanneer een kind bij het consulaat wordt aangegeven, moet het een naam hebben conform de richtlijnen die hiervoor door de Marokkaanse overheid zijn opgesteld (de naam moet o.a. een Marokkaans karakter hebben; Kahmann 2014). Dit vormt een belemmering voor Marokkaanse Nederlanders om hun kind een naam naar eigen keuze te geven. In het verleden werd bij de Nederlandse burgerlijke stand voor Marokkaans-Nederlandse ouders gebruikgemaakt van een lijst namen die door de Marokkaanse overheid zijn toegestaan. Na kamervragen in 2007 is dit niet langer het geval.

Een ander voorbeeld van de belemmerende werking van deze dubbele nationaliteit doet zich voor bij het aanvragen van een echtscheiding voor mensen die zowel voor de Nederlandse als Marokkaanse wet getrouwd zijn. Ze zijn dan aan verschillende familierechtssystemen gebonden, die niet altijd op één lijn zitten. In het geval van echtscheiding is het nodig dat dit in beide landen wordt erkend, voordat de echtscheiding geldig is (Sportel 2011). Net als bij de keuze voor een Marokkaanse naam geldt dat dit vooral problematische gevolgen kan hebben voor mensen die nog banden onderhouden met Marokko.

Nu en dan komt de vraag naar voren of de Marokkaanse overheid te veel invloed heeft op Marokkanen die in Nederland wonen (Van der Welle 2011). De Marokkaanse overheid heeft al enige jaren een beleid ten aanzien van het behouden van banden met onderdanen in het buitenland. Onder het bewind van Hassan II ging dit gepaard met veel wantrouwen en controle, maar inmiddels worden emigranten gezien als een waardevolle 'resource'. Niet in het minst omdat ze relatief hoge bedragen naar familie in Marokko sturen en bovendien sterk aan het toerisme bijdragen (Kahmann 2014). Er is een sterke verschuiving te zien in de houding ten aanzien van de rol van emigranten in de Europese bestemmingslanden. Terwijl Hassan II nog expliciet stelde dat Marokkanen in het buitenland niet mochten stemmen of

de nationaliteit van de ontvangende samenleving mochten aannemen, wordt dit onder het bewind van Mohammed VI niet langer ontmoedigd. Wel wordt nog steeds benadrukt dat Marokkanen in het buitenland sterk verbonden blijven met hun Marokkaanse identiteit, en ziet Mohammed VI (als afstammeling van de profeet Mohammed en leider der gelovigen) het als zijn verantwoordelijkheid dat Marokkaanse moslims de regels van de islam naleven (Collyer 2013). Om dit te bevorderen, zijn er sinds de jaren negentig verschillende organisaties in het leven geroepen die zich bezighouden met het in stand houden of bevorderen van de betrokkenheid van Marokkanen in het buitenland bij de Marokkaanse cultuur en islam. Het succes van deze organisaties in het opzetten van coherent beleid voor Nederland lijkt relatief beperkt. De Marokkaanse overheid biedt bijvoorbeeld geen structurele hulp bij het bouwen van moskeeën of aanstellen van imams, of het oprichten en draaiende houden van etnische organisaties. Marokkaanse organisaties en moskeeën in Nederland staan dan ook relatief los van de Marokkaanse overheid. De Marokkaanse overheid werkt niet structureel samen met Marokkaanse organisaties in Nederland, maar onderhoudt wel contacten met individuele Marokkaanse Nederlanders. Zo worden bijvoorbeeld imams of individuele medewerkers van Marokkaans-Nederlandse organisaties gevraagd mee te denken over implementatie van outreachprojecten van de Marokkaanse overheid (Kahmann 2014). Hierin verschilt de Marokkaanse van de Turkse overheid, die veel contacten met Turkse organisaties in Nederland onderhoudt en ook financiële middelen ter beschikking stelt.

Kahmann (2014) stelt dat Marokkaanse Nederlanders dit proces niet passief ondergaan: waar ze baat hebben bij de regelingen van de Marokkaanse regering maken ze hier gebruik van, maar wanneer ze het nut niet inzien maken ze andere keuzes. Zo wordt er door Marokkaanse Nederlanders veelvuldig gebruikgemaakt van de mogelijkheid om in Marokko te worden begraven (waarvoor een repatriëringsverzekering en een Marokkaanse bankrekening nodig is). Van het aanbod van culturele centra wordt bijvoorbeeld dan weer weinig gebruikgemaakt.

De Marokkaanse overheid lijkt relatief weinig invloed te hebben op Nederlandse Marokkanen op het gebied van religie, hoewel dit moeilijker meetbaar is. Marokko stuurt met de ramadan imams naar Nederland en verspreidt elke week een tekst voor de preek op vrijdag. Veel moskeeën lijken hier echter geen gebruik van te maken en kiezen zelf hun imam en/of onderwerpen voor de preek (Kahmann 2014). Tot slot is het sinds een aantal jaar voor Marokkaanse staatsburgers in het buitenland mogelijk om te stemmen tijdens Marokkaanse verkiezingen. Hier wordt tot nog toe in Europa weinig gebruik van gemaakt (Collyer 2013).

Het lijkt erop dat de Marokkaanse overheid, door middel van staatsburgerschap en het versterken van banden met Marokkanen in het buitenland, enige mate van invloed op het leven van Marokkaanse Nederlanders probeert te houden. Marokkaanse Nederlanders lijken hier echter niet erg gevoelig voor. Collyer (2013) stelt dat Marokkaanse emigranten in Europa over het algemeen (nog) zeer sterke banden met Marokko hebben, te oordelen naar de relatief zeer hoge geldstromen uit Europese landen naar Marokko. Het grote aantal jaarlijkse bezoeken vanuit Nederland aan Marokko (waaronder het heen en weer pendelen

van ouderen), huizenbezit in Marokko, en de wens in Marokko begraven te worden, lijkt dit te ondersteunen (Van der Welle 2011). De sterke identificatie onder Marokkaanse Nederlanders (ook van de tweede generatie) als Marokkaans (88% voelt zich sterk Marokkaans), die in eerder onderzoek naar voren is gekomen, is ook in lijn met deze analyse. Een sterke Marokkaanse identificatie en gerichtheid op Marokko hoeft niet per definitie op een sterke verbondenheid met de Marokkaanse staat te wijzen; dat kan ook voortkomen uit binding met achtergebleven familie of de herkomststreek.

Voor Turkse Nederlanders geldt niet dat ze verplicht de Turkse nationaliteit behouden. De Turkse overheid lijkt vooral via de organisatie Diyanet invloed op Turken in het buitenland te willen houden. Daarnaast geldt voor Turkse Nederlanders die wèl de Turkse nationaliteit willen behouden de Turkse dienstplicht. Lucassen en Penninx (2009) stellen op basis van een aantal casestudies dat de invloed van Turkije op Turkse Nederlanders niet lijkt toegenomen, maar eerder afgenomen sinds het begin van migratie naar Nederland. Terwijl veel organisaties oorspronkelijk vanuit Turkije naar Nederland werden 'getransplanteerd', zijn er steeds meer zelfstandige organisaties opgekomen, die losstaan van de Turkse staat. Daarnaast zijn juist in Nederland (net als in veel andere Europese landen) organisaties voor Turkse minderheden actief die in Turkije verboden zijn. Tegelijkertijd moet gesteld worden dat op religieus gebied de invloed via Diyanet nog steeds sterk is. Terwijl oorspronkelijk de interesse van Turkije in zijn migranten vooral economisch van aard was, is dit steeds meer politiek geworden (Bilgili en Siegel 2013). Een recent voorbeeld hiervan is de brief die Turkse Nederlanders in oktober 2015 ontvingen van de Turkse premier Davutoglu, met daarin het advies om op de AK partij te stemmen bij Turkse verkiezingen.

In de literatuur over Surinaamse en Antilliaanse groepen wordt weinig aandacht besteed aan formele of informele invloed vanuit gebieden van herkomst. Er zijn wel transnationale banden, maar deze bevinden zich vaak op individueel niveau (contacten met familie en vrienden in het land van herkomst) en zijn weinig structureel van aard. Voor Surinaamse organisaties geldt dat gerichtheid op het land van herkomst vaak symbolisch is en zich niet vertaalt in sterke organisationele banden (Mügge 2011). Daarnaast geldt dat Hindostaanse Surinamers in Nederland zich (steeds meer) op India richten (Gowricharn 2009). Er zijn voor zover wij weten geen aanwijzingen dat de Surinaamse overheid of Antilliaanse regeringen formeel of informeel invloed op in Nederland wonende migranten uitoefenen.

Beïnvloeding door herkomstgenoten vindt bij alle migrantengroepen ook steeds meer via internet plaats, bijvoorbeeld via social media. Fysieke interactie is dus van steeds minder groot belang. Social media zorgen ervoor dat de communicatiestromingen veel horizontaler van karakter worden: het draait vooral om communicatie met en beïnvloeding van vrienden, familie, buurtgenoten of geestverwanten, zowel in de online als offline wereld. De beïnvloeding is minder verticaal of van bovenaf. Er is slechts in beperkte mate sprake

van leiderschap en hiërarchische structuren. Social media spelen bijvoorbeeld een steeds prominentere rol bij processen van radicalisering (AIVD 2014).

Dwang versus individuele vrijheid

Processen van sociale beïnvloeding komen overal in de samenleving voor. Relevant is wanneer 'normale' processen van beïnvloeding en sociale druk onaanvaardbaar worden. Er kan bijvoorbeeld sprake zijn van een geïnstitutionaliseerde druk op migranten om in afscherming van de ontvangende samenleving te leven. Er zijn organisaties en bewegingen die van hun leden eisen dat ze een absolute en onvoorwaardelijke en exclusieve keuze voor die bepaalde beweging of organisatie maken; ze stellen dat er geen sprake kan zijn van meerdere oriëntaties. Sociaal-culturele integratie in de omringende samenleving vinden ze onaanvaardbaar (De Koning 2008).

Een belangrijke grens bij sociale beïnvloeding is de individuele keuzevrijheid: in hoeverre wordt gedrag dat afwijkt van de groepsnormen geaccepteerd? En in hoeverre is er de bewegingsvrijheid om uit de gemeenschap te stappen? Groepen en organisaties hebben het recht hun leden te beïnvloeden en te disciplineren zolang dat binnen de wettelijke kaders valt, maar dit kent grenzen. Een belangrijk graadmeter is in hoeverre er 'exitopties' bestaan en of er sprake van fysieke dwang is. Het vaststellen van wat een exitoptie is, is gecompliceerd. Uittreden uit een relatief gesloten gemeenschap kan sociale isolatie tot gevolg hebben, wat individuen ervan weerhoudt daadwerkelijk uit te treden. Objectief gezien is er dan wel een exitoptie, maar deze gaat gepaard met een hoge sociale of emotionele prijs.

Ook bij de beïnvloeding vanuit het herkomstland kan het zijn dat de individuele keuzevrijheid in het geding is. Bijvoorbeeld wanneer dissidente onderdanen in het buitenland worden gechanteerd door hun familieleden te bedreigen. Als een staat zijn emigranten tot loyaliteit dwingt, bijvoorbeeld via de dienstplicht, en hun niet toestaat hun nationaliteit op te geven, dan wordt de burgerlijke vrijheid geschonden (Sunier en Landman 2014). Wanneer we naar groepen op afstand in Nederland kijken, is het dus van belang om ook oog te hebben voor groeps grenzen, groepsnormen en de wijze waarop deze bewaakt, gehanteerd en/of afgedwongen worden.

3.2.3 Maatschappelijke factoren

Naast de verklaringen op het niveau van het individu (de migrant) en de etnische groep zijn er ook maatschappelijke processen die van invloed (kunnen) zijn op afstand, zoals de economische omstandigheden, ruimtelijke segregatie, het maatschappelijk klimaat en het overheidsbeleid.

Economische omstandigheden en ruimtelijke situatie

Wanneer de economische omstandigheden ongunstig zijn, gaat dit op het individuele niveau met een grotere kans op werkloosheid en armoede gepaard. Werknemers in de meest kwetsbare situaties (laagopgeleid, flexibele banen, weinig functioneel sociaal kapi-

taal) worden in tijden van economische crisis extra hard getroffen. Migranten zijn vaak oververtegenwoordigd in deze categorie. Daarnaast zijn er aanwijzingen dat in tijden van crisis en schaarste meer wordt gediscrimineerd (Huijnk et al. 2013). Economische tegenspoed manifesteert zich dus bovenmatig in migrantengroepen. Deze economische tegenspoed op macroniveau kan een impact op de afstand tussen verschillende bevolkingsgroepen hebben.

Ook de mate waarin migranten en autochtonen in dezelfde wijken wonen, beïnvloedt de onderlinge sociaal-culturele afstand. Van de grootste vier migrantengroepen woont een relatief omvangrijk deel in buurten met veel meer niet-westerse migranten dan de gemiddelde woonbuurt in Nederland. Etnische segregatie in buurten uit zich onder andere in beperktere ontmoetingskansen tussen etnische groepen (zie bv. Kullberg 2012). Migranten en autochtonen komen elkaar minder tegen op de werkvloer, op scholen en in de vrijetijdsbesteding wanneer ze gescheiden van elkaar wonen, werken en leven. Minder blootstelling aan elkaars denkbeelden en opvattingen leidt tot minder kennis van elkaars cultuur, opvattingen en normen en waarden. Ook slechte sociaal-economische omstandigheden in een wijk kunnen de afstand tot de samenleving vergroten via gevoelens van deprivatie. Dit geldt overigens niet alleen voor migranten, maar ook voor autochtonen die in gedepriveerde omstandigheden leven. Toch worden er in empirisch onderzoek hooguit zwakke verbanden gevonden tussen bijvoorbeeld de hoogte van de werkloosheid in een buurt of op nationaal niveau en aspecten van sociaal-culturele integratie (Gijsberts et al. 2011; Gesthuizen et al. 2008). Wel wordt vaak een aanzienlijke invloed vastgesteld van concentraties van niet-westerse migranten in woonwijken en contacten tussen verschillende bevolkingsgroepen (bv. Vervoort 2011).

Maatschappelijk klimaat en overheidsbeleid

Het maatschappelijk klimaat verwijst naar de sfeer en houdingen die er in de samenleving bestaan ten aanzien van migranten en de multiculturele samenleving. De differentiatie tussen 'wij' en 'zij' en de wijze waarop (etnische) groeps grenzen worden getrokken, zijn niet alleen het resultaat van preferenties en houdingen van migranten zelf, maar ook van de autochtone bevolking (Barth 1969). Met andere woorden: niet alleen migranten maar ook de omgeving bepalen wie wel of niet tot een bepaalde groep wordt gerekend.

Door migranten niet als gelijkwaardig onderdeel van de maatschappij te beschouwen, kunnen overheden en/of de autochtone bevolking migrantengroepen op afstand van de ontvangende samenleving zetten. Integratie is alleen mogelijk in een samenleving die integratie toelaat en groepen niet op afstand houdt (Gordon 1964). 'Volledige integratie' betekent dat de ontvangende samenleving migrantengroepen accepteert als gelijkwaardig, en dat vooroordelen, processen van discriminatie en uitsluiting geen ruimte krijgen. 'De samenleving' bestaat uit de mensen, instituties en bedrijven, maar ook de overheid. Samen beïnvloeden ze de mate waarin migranten de ruimte krijgen om te integreren.

Migrantengroepen kunnen door beleidsmaatregelen van de overheid op afstand worden gezet, bijvoorbeeld door hun bepaalde rechten te onthouden (bv. stemrecht of de aanspraak op sociale voorzieningen) of hun juist extra verplichtingen op te leggen. Ook de

mate waarin de overheid culturele diversiteit onderschrijft, wordt in de literatuur verbonden aan de sociaal-culturele afstand van migranten (Bourhis et al. 1997; Phinney et al. 2001; Sabatier 2008). Het interactief acculturatiemodel van Bourhis et al. (1997) stelt dat migranten zich meer gewaardeerd voelen wanneer ze niet worden gedwongen om zich aan te passen. Een context waarin aandacht is voor multiculturalisme – het waarderen en ondersteunen van culturele diversiteit (Arends-Toth en Van de Vijver 2003) – biedt voor migranten meer mogelijkheden om een gevoel van verbondenheid en gezamenlijkheid te ontwikkelen dan een omgeving waarin conformeren aan de dominante normen en waarden wordt geëist (Berry 1997). Dit laatste kan juist tot het tegenovergestelde leiden van wat men beoogt: terugtrekking in de eigen etnische kring en het afwijzen van de normen en waarden van de ontvangende samenleving.

Wanneer migranten het gevoel hebben niet als lid van de ontvangende samenleving te worden geaccepteerd, kan dit ertoe leiden dat ze zich sterker op de etnische groep en minder op de ontvangende samenleving richten (Schmitt en Branscombe 2002; Verkuyten en Martinovic 2012). Een negatief maatschappelijk klimaat kan zich vertalen in ervaringen van discriminatie. Discriminatie hoeft niet persoonlijk te worden ervaren om gevolgen voor de sociaal-emotionele band met de ontvangende samenleving te hebben. Discriminatie-ervaringen leiden volgens onderzoek niet alleen tot een sterkere gerichtheid op de eigen etnische groep, maar ook tot een sterkere voorkeur voor cultureel behoud (bv. Ward et al. 2001).

Onderzoek heeft aangetoond dat autochtonen een hiërarchie aanbrenge in de verschillende migrantengroepen (o.a. Hagendoorn 1995). Groepen die lager in de hiërarchie staan, hebben sterker te maken met negatievere stereotypering en processen van uitsluiting (Snellman en Ekehammar 2005). Marokkaanse Nederlanders staan onder aan de ‘etnische hiërarchie’ in de ogen van autochtone Nederlanders (Dagevos en Huijnk 2014; Hagendoorn 1995). Ze voelen deze sociale afstand dan ook duidelijk. Uit meerdere onderzoeken komt naar voren dat vooral in Nederland geboren (dus tweede generatie) Marokkaanse Nederlanders zich hier niet geaccepteerd voelen. Dit kan zich uiten in het ervaren van discriminatie, maar vaker wordt dit in onderzoeken geassocieerd met het ‘niet mogen integreren’ (De Koning 2008; Omlo 2011; Van der Welle 2011). Veel Marokkaans-Nederlandse jongeren geven aan dat het door autochtonen niet wordt geaccepteerd als ze zich Nederlands noemen, terwijl ze zich wel zo voelen. Men blijft hen altijd zien als ‘Marokkaan’ – met bijbehorende negatieve associaties. Voor Marokkaanse Nederlanders geldt, ogenschijnlijk sterker dan voor andere groepen, het gevoel dat de groepsgrenzen voor hen van buitenaf gesloten zijn. Terwijl Turkse Nederlanders voorheen ook laag in de etnische hiërarchie stonden, lijkt de sociale afstand ten aanzien van deze groep in de loop der jaren kleiner geworden. Antilliaanse Nederlanders staan daarentegen op een tweede plek van onderaf: de houdingen ten aanzien van deze groep zijn iets minder negatief dan de houding tegenover Marokkaanse Nederlanders (Dagevos en Huijnk 2014; Huijnk en Dagevos 2012). Het meest positief wordt gedacht over de Surinaamse Nederlanders.

3.3 De relatie met andere levensdomeinen

Wat zijn de mogelijke consequenties voor individuen wanneer de culturele afstand groot is en er geen sociale of emotionele banden met de ontvangende samenleving zijn? We sluiten in deze paragraaf aan bij de (migratie)literatuur en onderscheiden een aantal typen consequenties van sociaal-culturele afstand van de ontvangende samenleving. We bespreken de literatuur waarin een relatie wordt gelegd met gezondheid en welbevinden, met beeldvorming, sociaal vertrouwen en politieke participatie en met deviant gedrag.

3.3.1 Gezondheid en welbevinden

Sociale relaties kunnen betekenis en zingeving geven aan iemands leven. Ze stimuleren het gevoel ergens bij te horen en dragen bij aan gevoelens van geborgenheid, zelfvertrouwen en waardering (Berkman et al. 2014). Sociale relaties kunnen ook een buffer tegen psychosociale stress vormen (House et al. 1988). Sociaal isolement kan juist allerlei negatieve gevolgen voor zowel de fysieke als psychische gezondheid hebben. Dit geldt voor ieder individu. Voor migranten komt daar nog bij dat ze in verschillende netwerken kunnen verkeren, die zich zowel binnen als buiten de eigen etnische groep kunnen bevinden.

Wat betreft gezondheid en welbevinden lijkt het erop dat afstand tot de ontvangende samenleving in combinatie met afstand tot de etnische groep de minst gunstige gevolgen heeft voor migranten. Uit acculturatieonderzoek komt naar voren dat in geval van gezondheidsklachten, depressie en stress migranten die zich noch met de ontvangende samenleving noch met de herkomstgroep verbonden voelen het slechtst af zijn (Berry 2005). Idealiter hebben migranten bindingen: ofwel met de etnische groep, ofwel met leden van de ontvangende samenleving, of met beide.

Bindingen binnen de eigen groep worden in de literatuur over het algemeen als positief beschouwd: ze geven migranten zowel persoonlijke hulpbronnen (bv. zelfwaardering en zelfvertrouwen) als externe hulpbronnen (bv. gemeenschapssteun) waardoor ze bijvoorbeeld beter kunnen omgaan met stress in het algemeen, maar ook met de eisen van een nieuwe of andere cultuur. In de literatuur wordt dit wel acculturatiestress genoemd (Phinney 1992; Zhou en Bankston 1994).

De consequenties van inbedding in de etnische groep hangen deels ook af van kenmerken van de groep in kwestie. Bindingen in de eigen etnische gemeenschap kunnen verplichtingen en groepsdruk met zich meebrengen. Wanneer de druk om te conformeren (te) groot is, kunnen groepsbanden verstikkend zijn en het welzijn juist negatief beïnvloeden. Het kan vooral beklemmend zijn wanneer er geen exitopties zijn. In de literatuur over de Turks-Nederlandse gemeenschap komt dit naar voren voor jonge Turkse vrouwen op terreinen als partnerkeuze en onderwijsloopbaan. Doordat niet alleen de ouders, maar de bredere gemeenschap meehelpt aan het in stand houden van normconformerend gedrag, voelen sommige Turkse vrouwen zich belemmerd in hun keuzes (Van Kerckem et al. 2013).

Wanneer bindingen in de etnische groep niet met bindingen met de ontvangende samenleving samengaan, kan dit negatieve gevolgen voor de gezondheid van migranten hebben. Wanneer migranten zowel banden met de eigen herkomstgroep als met de ontvangende

samenleving hebben, zou dit tot minder gezondheidsproblemen leiden (Berry 1997). In een onderzoek naar de gezondheid en het welbevinden van ouderen van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse herkomst werd gevonden dat ouderen op grotere sociaal-culturele afstand van de Nederlandse samenleving een grotere kans op een aantal chronische aandoeningen hadden. Op andere indicatoren (zoals psychisch welbevinden) werden geen effecten gevonden (Schellingerhout 2004; zie ook Jaber et al. 2003). Toch lijken er ook nadelen te kunnen kleven aan het ingebed zijn in twee groepen. Balanceren tussen twee culturen kan stressvol zijn, vooral voor de tweede generatie. De verwachtingen thuis en in de samenleving kunnen met elkaar botsen, wat tot acculturatiestress en aanpassingsmoeilijkheden kan leiden (Berry en Sabatier 2010).

3.3.2 Beeldvorming, sociaal vertrouwen en participatie

Wanneer groepen in een samenleving niet met elkaar in contact komen, afwijkende normen en waarden hebben en zich onderling niet verbonden voelen, kan dit tot interetnische spanningen leiden (Bolt en Torrance 2005; Huntington 2004). Doordat men weinig over elkaar weet, gaat men vooral af op vooroordelen. Wanneer individuen van verschillende etnische groepen met elkaar in contact komen, kan dit tot begrip voor elkaar leiden, vooroordelen over en weer doen afnemen en de onderlinge beeldvorming verbeteren (Pettigrew en Tropp 2006). Als dit contact als positief wordt ervaren, kan het tot het besef leiden dat er ook binnen de andere groep (grote) verschillen bestaan, waardoor hokjesdenken kan afnemen (Brown 2000). Er is ook in Nederland veel empirisch onderzoek naar de relatie tussen contact en beeldvorming gedaan. Er wordt in dat onderzoek vaak een sterk verband tussen interetnische contacten en wederzijdse acceptatie gevonden (bv. Gijsberts en Dagevos 2007; Vervoort 2011). Migranten die meer contacten met autochtone Nederlanders hebben, denken vaak positiever over de andere groep. Deze relatie geldt ook andersom. Als autochtone Nederlanders meer contact met migrantengroepen hebben, zijn ze doorgaans positiever gestemd. In sociaal opzicht op afstand staan daarentegen kan negatief doorwerken in de beeldvorming over anderen.

Sociaal-culturele afstand tot de ontvangende samenleving kan tot negatieve houdingen ten opzichte van andere groepen leiden, maar kan ook meer algemeen leiden tot een verlaagd vertrouwen in de medemens of in instituties (Portes en Vickstrom 2011; Putnam 2007).

Dit zou zich ook kunnen uiten in het in mindere mate participeren in de ontvangende samenleving. Denk bijvoorbeeld aan het doen van vrijwilligerswerk (maatschappelijke participatie) en het stemmen bij verkiezingen (politieke participatie). Dat deze vormen van participatie onder migrantengroepen doorgaans lager dan onder autochtone Nederlanders liggen, is een empirische bevinding uit eerder onderzoek (zie bv. Dekker 2008; Schmeets 2011). De relatie met dimensies van de sociaal-culturele positie is echter nog nauwelijks onderzocht.

Zich thuis voelen en zich geaccepteerd weten, zijn in ieder geval belangrijke voorwaarden voor onderling vertrouwen in de samenleving. Processen van in- en uitsluiting worden geacht van invloed op het sociaal vertrouwen te zijn. De verwachting die in eerder onder-

zoek is geponeerd, is dat vooral migranten die noch in de ontvangende samenleving, noch in de etnische groep zijn ingebed (sociaal geïsoleerd) minder sociaal vertrouwen aan de dag zullen leggen. De reden hiervoor zou in de afwezigheid van gevoelens van onderlinge verbondenheid liggen (zie bv. Putnam 2007). In onderzoek voor de Nederlandse situatie zien we geen duidelijke ondersteuning voor deze stelling (zie Gijsberts et al. 2010).

3.3.3 Deviant gedrag

De literatuur bevat veel theorieën die deviant gedrag proberen te verklaren. Deviant gedrag kan met veel verschillende factoren te maken hebben, zoals met aangeboren neurofysiologische verschillen, aangeleerd gedrag (Akers 1973), ontbrekende sociale bindingen (Hirschi 1969) of weinig sociale controle (Sampson en Laub 1993). Wij zijn hier vooral geïnteresseerd in theorieën die te maken hebben met (het ontbreken van) sociale bindingen. Die kunnen inzicht geven in mogelijke verklarende mechanismen achter de relatie tussen sociaal-culturele afstand en deviant gedrag. Dit gaat vooral over overlastgevend, agressief of crimineel gedrag. Er zijn echter ook parallellen te trekken met religieus extremisme. Daar komen we in hoofdstuk 6 uitgebreid op terug.

Criminologische theorieën over sociale bindingen en controle draaien de vraag om: wie vertoont er géén deviant gedrag? De aanname is dat mensen van nature de neiging hebben om misdaden te plegen, maar dat er krachten zijn die hen tegenhouden. Mensen onderdrukken hun criminele neigingen, omdat ze de bindingen die ze hebben niet willen verliezen (Hirschi 1969). De socialecontroletheorie (Sampson en Laub 1993) stelt bijvoorbeeld dat de vraag of mensen deviant gedrag vertonen, afhangt van de afweging van de kosten en de baten. Die kosten kunnen verband houden met de pakkans, maar ook met sociale kosten, zoals het verliezen van sociale relaties of de sancties vanuit de eigen sociale groep. Binnen hechte sociale netwerken worden normen sterker doorgegeven, gedeeld en gesanctioneerd (Coleman 1994). Afwijkend gedrag wordt afgestraft en normconform gedrag beloond en gestimuleerd. Andersom kunnen eenzaamheid en deprivatie ervoor zorgen dat iemand zich niet hoeft te verantwoorden en sociaal gezien ook weinig te verliezen heeft (reputatie, baan, sociale relaties). Deprivatie kan dan een voedingsbodem voor deviant gedrag zijn.

Wanneer iemand op afstand staat van de samenleving en dus weinig sociale of emotionele bindingen heeft, kan dit samengaan met een lage mate van sociale controle, verhoogde gevoelens van anomie, frustratie en deprivatie en minder reden om de groepsnormen te onderschrijven en uit te dragen. In die zin kan afstand tot de Nederlandse samenleving op meerdere manieren met deviant gedrag verbonden zijn. Wanneer de ontvangende samenleving negatief tegenover een bepaalde migrantengroep staat, kan dit ook gevolgen voor deviant gedrag hebben. Volgens de *strain*-theorie (Agnew 1992) kan een vijandige omgeving tot negatieve emoties leiden, die vervolgens tot crimineel gedrag kunnen leiden. De etiketteringstheorie of labelingtheorie (Becker 1963) stelt dat deviant gedrag niet alleen uit de handeling zelf voorkomt, maar ook hoe anderen op die handeling reageren. De theorie houdt zich bezig met hoe de zelfidentiteit en het gedrag van individuen worden bepaald of beïnvloed door termen die worden gebruikt om ze te beschrijven of te classifi-

ceren, en wordt geassocieerd met het concept van de *self-fulfilling prophecy* en stereotyping. Het idee is dat individuen uit groepen waarover een vooroordeel bestaat eerder geneigd zijn om zich te gaan gedragen naar dit vooroordeel. Wanneer iemand als buitenstaander wordt gezien en behandeld, 'een etiket krijgt opgeplakt', kan hij zich ook afwijkend gaan gedragen.

Uit empirisch onderzoek onder minderheden in Nederland komt naar voren dat juist de Marokkaanse jongeren die sterk op Nederland georiënteerd zijn vaker in de criminaliteit belanden (Stevens et al. 2009). Dit wordt verklaard vanuit het idee dat juist jongeren die gericht zijn op Nederland meer discriminatie en uitsluiting ervaren, en dat sommigen van hen daarmee delinquent gedrag gelegitimeerd zien. Er zijn ook aanwijzingen dat Marokkaanse jongeren deviant gedrag (criminaliteit, agressie en religieus extremisme) eerder legitimeren wanneer ze met negatieve stereotypen over hun groep worden geconfronteerd (Kamans et al. 2009). Of dit ook voor andere migrantengroepen geldt, is niet onderzocht, maar het ligt voor de hand dat juist bij de Marokkaanse groep deze problematiek speelt, aangezien zij van alle groepen het meest met negatieve vooroordelen te maken lijken te hebben. Een sterkere gerichtheid op Nederland zou ook (in vergelijking met mensen die enkel op de etnische herkomstgroep gericht zijn) tot een hogere mate van culturele 'dissonantie' kunnen leiden, of het gevoel van 'tussen twee vuren zitten', wat gekoppeld kan worden aan deviant gedrag (Jennissen 2009).

De sociale integratie in de etnische gemeenschap kan een beschermende factor in het voorkomen van deviant gedrag zijn. Bindingen binnen de herkomstgroep kunnen ervoor zorgen dat de voedingsbodem om deviant of antisociaal gedrag te vertonen kleiner is. Daarnaast kan integratie in de etnische gemeenschap ertoe leiden dat de sociale controle groter is, de bereidheid tot conformisme groter en de wijze waarop normen en waarden worden nageleefd sterker is. De hoge mate van sociale cohesie waar de Turkse gemeenschap om bekendstaat, kan deviant gedrag doen afnemen. Het ruime aanbod aan verschillende typen moskeeën biedt voldoende ruimte voor het uiten van religieuze waarden binnen geëigende kaders, en helpt als zodanig mogelijk radicalisering te voorkomen.

In algemene zin geldt dat integratie in zowel de eigen herkomstgroep als in de bredere samenleving ertoe kan leiden dat deviant gedrag vermindert. Mensen die sociaal geïsoleerd zijn, zich niet verbonden voelen met een groep of samenleving, zijn extra ontvankelijk voor deviant gedrag. Ze worden niet of nauwelijks blootgesteld aan groepsnormen en sociale controle en hebben weinig te verliezen. De minder sterke inbedding in intermediaire verbanden die bij Antilliaanse Nederlanders (vooral mannen) wordt gesignaleerd, wordt soms als verklaring voor de oververtegenwoordiging in de criminaliteit aangevoerd (Jennissen 2009). De temperende invloed van een eigen gezin op de neiging tot het plegen van delicten ontbreekt relatief vaak bij Antilliaanse mannen; er is geen hechte inbedding in een (gezins-)structuur.

Groepsbindingen vormen niet altijd een antwoord op deviant gedrag. De integratie in een groep met normen en waarden die maatschappelijk als afwijkend worden beschouwd, leiden natuurlijk tot het tegenovergestelde. De relatief sterke oververtegenwoordiging van

Antilliaanse Nederlanders in criminaliteitsstatistieken wordt soms verklaard vanuit ‘losere’ normen ten aanzien van crimineel gedrag (Jennissen 2009).

Vooraf voor Marokkaans-Nederlandse jongeren is vastgesteld dat ze relatief meer probleemgedrag vertonen op school en bij *peers*, vergeleken met thuis. Dit onderscheid is er voor andere groepen minder (voor een overzicht: zie Pels et al. 2009). Verklaringen worden gezocht in het feit dat (vooral de oudere eerste generatie) Marokkaanse ouders (anders dan Turkse ouders) wat jongeren buitenshuis doen de verantwoordelijkheid van bijvoorbeeld politie of school vinden, en niet van henzelf (Jennissen 2009; Pels et al. 2009).

Het hebben van hechte banden binnen deviante groepen, vooral binnen de woonbuurt (bv. een straatbende), vergroot de kans op deviant gedrag (Driessen et al. 2014). Vooral wanneer jongeren niet over eigen ‘reguliere’ sociale netwerken beschikken, kunnen waardering, acceptatie en identiteitsvorming in deze ‘deviante’ netwerken worden gezocht.

3.4 Slot

Dit hoofdstuk heeft duidelijk gemaakt dat de mate waarin migranten al dan niet op sociaal-culturele afstand staan van een complex van factoren afhankelijk is. Er is niet voor niets veel onderzoek naar gedaan. Dit komt ook doordat het onmogelijk is in één onderzoek alle verklaringen op alle analyseniveaus (individueel, groep, samenleving) op te nemen. Ook in dit onderzoek is dat onmogelijk. De beïnvloedende factoren bevinden zich op individueel, groeps- en samenlevingsniveau. We veronderstellen op basis van de literatuur dat deze factoren via mechanismen van blootstelling (aan elkaar) en ontvankelijkheid (bereidheid of motivatie tot toenadering) de mate van afstand beïnvloeden. Maar hoe deze processen precies verlopen, is niet empirisch in kaart te brengen. In hoofdstuk 4 onderzoeken we welke individuele kenmerken een rol in de mate van sociaal-culturele afstand spelen. Tevens bekijken we wat mogelijke consequenties van het op afstand staan van de ontvangende samenleving zijn. Wederom merken we hier op dat in empirisch onderzoek oorzaak en gevolg niet altijd goed van elkaar te scheiden zijn. Ook is het niet mogelijk alle aspecten die in de literatuur van belang zijn gebleken te onderzoeken. In onze kwantitatieve analyses is het bijvoorbeeld niet mogelijk om sociaal-culturele afstand te verbinden aan deviant gedrag: deze gegevens ontbreken simpelweg. Wel kijken we naar de relatie met welbevinden, met beeldvorming en met politieke participatie en sociaal vertrouwen. In latere hoofdstukken vindt op basis van kwalitatieve studies een nadere analyse plaats van de invloed van de kenmerken op groeps- en samenlevingsniveau. Daarbij worden waar mogelijk ook individuele factoren in de analyse betrokken. Overigens is het van belang te bedenken dat de verschillende niveaus niet altijd even goed van elkaar te scheiden zijn. Kenmerken van de groep waartoe mensen behoren, zijn bijvoorbeeld vaak niet goed te scheiden van kenmerken van het individu, bijvoorbeeld het als individuele migrant contacten met herkomstgenoten onderhouden (individueel kenmerk), kan hem of haar onder invloed stellen van sociale druk vanuit de eigen groep (groepskenmerk). Kenmerken van de groep beïnvloeden op deze manier dus ook kenmerken van de individuele migrant.

Noten

- 1 De cijfers hebben betrekking op de situatie op 1 januari 2015.
- 2 Het Koninkrijk der Nederlanden bestond tussen 1986 en 2010 uit drie landen: Nederland, de Nederlandse Antillen en Aruba. Op 10 oktober 2010 werden de Nederlandse Antillen opgeheven en gingen ook Curaçao en Sint-Maarten als autonome landen binnen het koninkrijk verder. Bonaire, Sint-Eustatius en Saba (de BES-eilanden) kregen de status van openbaar lichaam binnen de staat Nederland.
- 3 Vaak wordt het onderscheid gemaakt tussen vrije keuze en gedwongen huwelijken. Dit geeft een te zwart-wit beeld. Er is ook een groot grijs gebied waarbinnen verschillende partijen strategieën hanteren om een bepaald huwelijk doorgang te verlenen dan wel te verhinderen (De Koning en Bartels 2005).
- 4 Tegelijkertijd is er wel een trend zichtbaar richting meer autoritatieve (in tegenstelling tot autoritaire) opvoeding binnenshuis en grotere controle buitenshuis (Pels et al. 2009).
- 5 Men wordt geen 'lid' van een moskee, dus moskeebezoekers worden alleen meegeteld als ze bijvoorbeeld een bestuursfunctie in de moskee bekleden.